

V O L T A I R E

Candide

Of het

Optimisme

Vertaald uit het Duits van de heer dokter Ralph

met de toevoegingen die men in de zak van de dokter aantrof

toen hij in Minden overleed, in het jaar onzes Heren 1759

1759

Voorwoord

In januari 1759 verscheen in Genève een klein boekje onder een onschuldige titel en een valse naam: *Candide, of het Optimisme*, vertaald uit het Duits van de heer dokter Ralph. Voltaire, toen vierenzestig jaar oud en woonachtig op Les Délices bij Genève, ontkende meteen de auteur te zijn. Niemand die hem geloofde. Binnen enkele weken werd het verhaal herdrukt in heel Europa, vertaald, nagemaakt, in beslag genomen, veroordeeld. Het werd een van de grootste succesboeken van de Verlichting – en tegelijk een van haar meest opruiende werken.

Candide is geboren uit woede. Op 1 november 1755 had een aardbeving van ongekende hevigheid Lissabon verwoest en in luttele minuten tienduizenden tot dertigduizend mensen gedood. Voltaire was diep geschokt. Hij schreef zijn Gedicht over de ramp van Lissabon, een rechtstreekse aanval op de leibniziaanse filosofie die beweerde dat alles wat gebeurt noodzakelijk ten beste is in de beste van alle mogelijke werelden. Maar dat gedicht was niet genoeg. Er moest iets scherpers komen, iets snellers, iets onweerstaanbaars. Er moest een vertelling komen. Het personage Pangloss – die groteske gouverneur die blijft volhouden dat er een volmaakte harmonie in het heelal heerst terwijl alles om hem heen instort – is de karikatuur van Leibniz en zijn navolgers, met name Christian Wolff. Toch blijft Voltaire niet steken bij het weerleggen van een abstracte leer. Hij stelt die leer bloot aan de harde werkelijkheid: oorlogen, de inquisitie, slavernij, corruptie, de ijdelheid der groten. Elk hoofdstuk is een proefneming – een botsing tussen stelling en naakte feiten.

Wat *Candide* onvergetelijk maakt, is de vaart. Voltaire schrijft zoals hij denkt: in flitsen. De rampen volgen elkaar op zonder adempauze, beschreven met dezelfde lichte, glimlachende toon waarmee men een wandeling zou vertellen. Juist dat voortdurende contrast tussen de toon en de inhoud – tussen de sierlijkheid van de zin en de gruwel die erin schuilt – vormt het geheime wapen van het verhaal. De lezer lacht, herstelt zich, en beseft dan pas dat hij iets verschrikkelijks heeft gelezen. De slotzin – « we moeten onze tuin bewerken » – is vaak verkeerd begrepen. Men heeft er een terugtrekking uit de wereld in gezien, een burgerlijke berusting, een opgeven. Het is precies het tegenovergestelde. Na alle stelsels en alle illusies te hebben doorlopen, kiezen *Candide* en zijn metgezellen voor de concrete daad, voor het dagelijkse werk, voor de werkelijke gemeenschap. Niet de beste van alle mogelijke werelden, maar een mogelijke wereld – klein, onvolmaakt, met eigen handen bewerkt.

Meer dan tweehonderdvijftig jaar na verschijning heeft *Candide* niets van zijn kracht verloren. De Panglossen zijn niet verdwenen. De auto-da-fé's hebben alleen van gedaante veranderd. En de vraag die Voltaire op de laatste bladzijde stelt – hoe waardig te leven in een wereld die dat niet is – blijft tot op vandaag zonder afdoend antwoord.

Misschien daarom lezen we het nog altijd.

— *De uitgevers*

Inhoudsopgave

HOOFDSTUK I	7
HOOFDSTUK II	10
HOOFDSTUK III	13
HOOFDSTUK IV	16
HOOFDSTUK V	20
HOOFDSTUK VI	23
HOOFDSTUK VII	25
HOOFDSTUK VIII	27
HOOFDSTUK IX	30
HOOFDSTUK X	32
HOOFDSTUK XI	35
HOOFDSTUK XII	39
HOOFDSTUK XIII	43
HOOFDSTUK XIV	46
HOOFDSTUK XV	50
HOOFDSTUK XVI	53
HOOFDSTUK XVII	57
HOOFDSTUK XVIII	61
HOOFDSTUK XIX	67
HOOFDSTUK XX	73
HOOFDSTUK XXI	76
HOOFDSTUK XXII	78
HOOFDSTUK XXIII	89
HOOFDSTUK XXIV	91

HOOFDSTUK XXV	96
HOOFDSTUK XXVI	102
HOOFDSTUK XXVII	106
HOOFDSTUK XXVIII	110
HOOFDSTUK XXIX	113
HOOFDSTUK XXX	115

HOOFDSTUK I

Hoe Candide werd opgevoed in een fraai kasteel en hoe hij eruit werd verjaagd.

In Westfalen, op het kasteel van de baron von Thunder-ten-tronckh, leefde een jongeman die door de natuur met de zachtste aard was begiftigd. Zijn gezicht weerspiegelde zijn gemoed. Hij bezat een helder oordeel en een uiterst eenvoudige geest; daarom, dacht men, noemde men hem Candide. De oude bedienden van het huis vermoedden dat hij de zoon was van de zuster van de baron en van een fatsoenlijke edelman uit de buurt, die het meisje nooit had willen huwen omdat hij niet meer dan eenenzeventig kwartieren kon aantonen en de rest van zijn stamboom door de tand des tijds verloren was gegaan. De baron gold als een van de machtigste heren in Westfalen, want zijn kasteel had een poort én vensters. Zelfs de grote zaal was voorzien van wandtapijten. Zijn jachthonden vormden tezamen een meute zodra dat nodig was; zijn stalmeesters traden op als pikeurs; de dorpspastoor vervulde de rol van grootaalmoezenier. Allen noemden hem monseigneur en lachten hartelijk om zijn verhalen.

De barones, die wel driehonderdvijftig pond woog, verwierf daardoor groot aanzien en leidde het huis met een waardigheid die haar nog eerbiedwaardiger maakte. Haar dochter Cunégonde, zeventien jaar oud, bloosde van gezondheid, was fris, welgemaakt en verleidelijk. De zoon van de baron leek in alles op zijn vader. De gouverneur Pangloss gold als het orakel van het huis, en de kleine Candide volgde zijn lessen met alle argeloosheid van zijn leeftijd en karakter.

Pangloss doceerde de metafysico-theologo-cosmolo-nigologie. Hij bewees op bewonderenswaardige wijze dat er geen gevolg zonder oorzaak bestaat en dat in deze beste van alle mogelijke werelden het kasteel van monseigneur de baron het schoonste aller kastelen was en mevrouw de barones de best mogelijke barones.

‘Het is bewezen,’ zei hij, ‘dat de dingen niet anders kunnen zijn dan ze zijn: alles is immers geschapen met een doel, en dus noodzakelijk met het beste doel. Let wel: neuzen zijn gemaakt om brillen te dragen, en daarom hebben wij brillen. Benen zijn duidelijk bestemd om broeken te dragen, en wij hebben broeken. Stenen zijn gevormd om te worden gehouwen en om kastelen van te bouwen, en daarom bezit monseigneur een zeer fraai kasteel; de grootste baron van de streek moet het best gehuisvest zijn; en omdat varkens zijn gemaakt om gegeten te worden, eten wij het hele jaar door varkensvlees. Wie dus beweert dat alles goed is, spreekt onzin; men moet zeggen: alles is ten beste.’

Candide luisterde aandachtig en geloofde het onbevangen; hij vond juffrouw Cunégonde buitengewoon mooi, al durfde hij haar dat nooit te zeggen. Hij besloot dat na het geluk om als baron von Thunder-ten-tronckh geboren te zijn, het tweede geluk was om juffrouw Cunégonde te zijn; het derde om haar dagelijks te zien; en het vierde om meester Pangloss te horen, de grootste filosoof van de streek en dus van de hele wereld.

Op een dag, terwijl Cunégonde wandelde in het kleine bosje dat men het park noemde, zag zij tussen de struiken dokter Pangloss die de dienstmeid van haar moeder – een knap, donker meisje dat zeer gewillig was – een les in experimentele natuurkunde gaf. Cunégonde, die veel aanleg had voor de wetenschappen, sloeg zwijgend gade hoe de herhaalde proeven verliepen; zij zag duidelijk de voldoende reden van de dokter, de gevolgen en de oorzaken, en keerde geheel ontdaan,

geheel in gedachten, vervuld van verlangen naar kennis terug. Zij dacht dat zij wel de voldoende reden voor de jonge Candide kon zijn, zoals hij dat ook voor haar kon zijn.

Toen zij het kasteel naderde, trof zij Candide; zij bloosde, hij bloosde eveneens; zij groette hem met een stem die stokte, en hij sprak zonder te weten wat hij zei. De volgende dag, na het middagmaal, toen men van tafel opstond, bevonden Cunégonde en Candide zich achter een kamerscherm. Cunégonde liet haar zakdoek vallen, Candide raapte hem op; zij nam onschuldig zijn hand, de jongeman kuste onschuldig de hand van het jonge meisje met een levendigheid, een gevoeligheid en een gratie die hem eigen waren; hun lippen vonden elkaar, hun ogen vlamden op, hun knieën beefden, hun handen dwaalden af. De baron von Thunder-ten-tronckh liep langs het scherm, zag oorzaak en gevolg, en joeg Candide met forse schoppen onder zijn achterste het kasteel uit; Cunégonde viel flauw; zodra zij bijkwam, kreeg zij een oorveeg van de barones; en in het schoonste en aangenaamste aller mogelijke kastelen heerschte grote ontsteltenis.

HOOFDSTUK II

Wat Candide overkwam onder de Bulgaren.

Candide, uit het aardse paradijs verdreven, zwierf lange tijd doelloos rond, huilend, de ogen ten hemel geslagen, vaak nog omkijkend naar het mooiste aller kastelen dat de schoonste aller baronesjes herbergde; hij legde zich zonder avondmaal te rusten tussen twee voren in het veld; de sneeuw viel in dikke vlokken. De volgende dag sleepte Candide, stijf van de kou, zich voort naar de naburige stad, die Waldberghoff-trarbk-dikdorff heette, zonder geld, stervend van honger en vermoeidheid. Treurig bleef hij staan voor de deur van een herberg. Twee mannen in blauwe jassen merkten hem op. ‘Kameraad,’ zei de een, ‘daar hebben we een knappe jongeman met precies de juiste lengte.’ Zij stapten op hem af en nodigden hem hoffelijk uit om te komen eten. ‘Heren,’ zei Candide met innemende bescheidenheid, ‘u bewijst mij veel eer, maar ik heb niets om mijn deel te betalen.’ – ‘Ach meneer,’ antwoordde een van de blauwen, ‘mensen van uw voorkomen en verdienste betalen nooit iets: bent u niet precies vijf voet vijf duim lang?’ – ‘Ja, heren, dat is mijn lengte,’ zei hij met een buiging. – ‘Welnu meneer, ga zitten; wij zullen u niet alleen onthalen, maar ook nooit toelaten dat een man als u zonder geld zit; mensen zijn er slechts om elkaar te helpen.’ – ‘U hebt gelijk,’ zei Candide, ‘dat heeft meneer Pangloss mij altijd voorgehouden, en ik zie nu duidelijk dat alles ten beste is.’ Men drong erop aan dat hij enkele munten aannam; hij nam ze aan en wilde een schuldbekentenis tekenen; men weigerde; men ging aan tafel. ‘Houdt u niet teder van...?’ – ‘O ja,’ antwoordde

hij, 'ik houd teder van juffrouw Cunégonde.' – 'Nee,' zei een van de heren, 'wij vragen of u niet teder van de koning der Bulgaren houdt.' – 'Helemaal niet,' zei hij, 'ik heb hem nooit gezien.' – 'Hoezo! Het is de charmantste aller koningen, en men moet op zijn gezondheid drinken.' – 'O, zeer gaarne, heren'; en hij dronk. 'Dat volstaat,' zeiden zij, 'nu bent u de steun, de pilaar, de verdediger, de held der Bulgaren; uw fortuin is gemaakt en uw roem verzekerd.' Terstond werden hem voetboeien omgedaan en werd hij naar het regiment gebracht. Men liet hem rechtsomkeert maken, linksomkeert, de bajonet heffen, de bajonet terugplaatsen, aanleggen, vuren, versneld marcheren, en men gaf hem dertig stokslagen; de volgende dag oefende hij wat beter en kreeg hij er slechts twintig; de dag daarop nog maar tien, en zijn kameraden zagen hem aan als een wonder.

Candide, geheel verbijsterd, begreep nog niet goed hoe hij een held was geworden. Op een mooie lentedag besloot hij eens te gaan wandelen, rechtdoor lopend, in de overtuiging dat het een voorrecht van de menselijke soort was, net als van de dieren, om de benen te gebruiken naar believen. Hij had nog geen twee mijl afgelegd of vier andere helden van zes voet lengte haalden hem in, bonden hem vast en voerden hem naar een kerker. Men vroeg hem formeel wat hij verkieslijker vond: zesendertig maal door het hele regiment gegeseld te worden of twaalf loden kogels tegelijk in het hoofd te krijgen. Hij mocht nog zo betogen dat de wil vrij is en dat hij geen van beide wenste, hij moest kiezen; in naam van de goddelijke gave die men vrijheid noemt, besloot hij zesendertig maal door de Spaanse rietjes te gaan; hij doorstond twee rondes. Het regiment telde tweeduizend man; dat leverde vierduizend slagen op, die van de nek tot aan het zitvlak zijn spieren en zenuwen blootlegden. Toen men aan de derde ronde wilde beginnen, smeekte Candide, die het niet langer uithield, om de goedheid te hebben hem de schedel in te slaan; die gunst werd hem

verleend; men bond hem de ogen toe, men liet hem knielen. Op dat ogenblik passeerde de koning der Bulgaren; hij informeerde naar het vergrijp van de delinquent; en omdat deze koning een groot genie bezat, begreep hij uit alles wat hij over Candide vernam dat het een jonge metafysicus betrof, volkomen onkundig van de zaken dezer wereld, en hij schonk hem genade met een mildheid die in alle kranten en door alle eeuwen geprezen zal worden. Een bekwaam chirurgijn genas Candide in drie weken met de verzachtende middelen die door Discordes zijn onderwezen. Hij had alweer wat huid en kon lopen, toen de koning der Bulgaren slag leverde tegen de koning der Abaren.